

Rozwój społeczno-moralny dziecka w wieku wczesnoszkolnym

Rozwój społeczno – moralny to zdobywanie przez dziecko dojrzałości do współżycia w społeczeństwie. Jest to proces uczenia się dostosowywania do wzorów grup społecznych, obyczajów i tradycji oraz poznawania istoty wspólnoty. Polega na przyswojeniu sposobów zachowania się, włączeniu się do życia grupy i uczestnictwie w jej działaniach na równorzędnych prawach i obowiązkach.

Żadne dziecko nie rodzi się społecznie ukształtowane, musi dopiero wyuczyć się odpowiednich zachowań: dostosowania się do innych. Umiejętność tę osiągnie poprzez przebywanie z ludźmi różnego typu, w różnych sytuacjach. Uspołecznienie i uczenie się współżycia w środowisku jest procesem trudnym. Głównym środowiskiem kontaktów społecznych w okresie dzieciństwa jest rodzina oraz - jako dopełnienie - szkoła.

W gronie rodzinnym dziecko nawiązuje kontakty przede wszystkim z rodzicami, rodzeństwem, dalszą rodziną: dziadkami, kuzynostwem. Najsilniejszy związek łączy dziecko z matką, jednak z czasem kontakty te zmieniają się i chociaż nadal bardzo ją kocha, lubi się sprzeczać, niegrzecznie odpowiada, złości się i upiera.

Stosunki między dzieckiem a rodzicami zależą od wielu czynników. Głównym z nich są postawy rodzicielskie. Akceptacja dziecka przez rodziców, ciepły stosunek do niego, dodawanie otuchy i zachęty wpływa dodatnio na wszechstronny rozwój dziecka. Natomiast nadmierne ograniczanie, postawa rygorystyczna oraz tendencja do stosowania kar, przy równoczesnym braku akceptacji i okazywania ciepła uczuciowego, na ogół wywierają ujemny wpływ na kształtowanie się u dziecka obrazu samego siebie, na jego rozwój emocjonalny i społeczny. Bardzo ważne są dla dziecka jego kontakty z rodzeństwem. Duży wpływ mają różnice wieku, płeć rodzeństwa oraz kolejność urodzenia. W codziennych sytuacjach rodzinnych kontakty pozytywne przeplatają się z negatywnymi. Coraz rzadsze są kłótnie, robienie "na złość", zabieranie zabawek i przedmiotów będących własnością brata lub siostry, czy ich niszczenie. W tym wieku widoczny jest pozytywny wpływ starszego rodzeństwa. Dziecko młodsze uczy się współdziałania w zabawie, podporządkowania się regułom i kierownictwu starszego brata lub siostry.

Inaczej natomiast układają się kontakty społeczne dziecka z rówieśnikami, towarzyszami zabaw, zajęć szkolnych czy zabaw na podwórku. Pod opieką nauczycielki, w jej obecności, dzieci zgodnie się bawią, przestrzegając zasad współżycia w grupie, gdyż czuwa ona i zachęca do współdziałania i przestrzegania norm zachowania się. Dlatego też nawiązują wiele pozytywnych kontaktów społecznych. Chociaż nieraz mają miejsce kontakty

negatywne kończące się konfliktem. Dzieci potrafią nawiązywać kontakty koleżeńskie i przyjacielskie, chociaż związki te bywają jeszcze dość powierzchowne i nietrwałe. Coraz częściej i chętniej darzą się wzajemną sympatią, tworzą się pary przyjacielskie.

Ze sferą kontaktów społecznych łączy się proces kształtowania postaw moralnych u dzieci. Postępowaniem moralnym nazwać możemy takie postępowanie, które jest zgodne z zasadami zachowania się przyjętymi przez grupę społeczną lub religijną, do której jednostka należy, częściowo na wzorach ustalonych metodami wychowawczymi, stosowanymi przez rodziców. Od żadnego dziecka nie można oczekiwać, że samo stworzy swój kodeks moralny. W czasie rozwoju uczy się ono odróżniania zasad postępowania dobrego i złego. Stopniowo poznaje pojęcia moralne, które grupa społeczna, w której żyje, uznaje za pożyteczne. Postępowania zgodnego ze społecznym uznaniem nie można nauczyć się od razu, proces ten trwa przez okres dzieciństwa aż po dojrzałość.

Młodszy wiek szkolny obejmuje okres od 6 do 11-12 roku życia dziecka. Dziecko wkracza wtedy do zupełnie odmiennego od rodzinnego środowiska szkolnego. I to ono zaczyna kształtować jego umysł i wywierać wielki wpływ na całą jego osobowość. Wstąpienie do szkoły to wielka zmiana w życiu dziecka. Wejście dziecka w nowe, bardzo złożone środowisko szkolne oznacza dla niego konieczność nawiązania kontaktów z grupą rówieśników. Szkoła staje się dla dziecka nie tylko miejscem, w którym zdobywa wiedzę, ale i środowiskiem, w którym się coraz bardziej uspołecznia. Rozwój społeczny jest ściśle związany z rozwojem uczuciowym, a zachowania społeczne i emocjonalne splatają się ze sobą i pozostają w ścisłych współzależnościach.

F.F. Powers definiuje rozwój społeczny jako stopniowe doskonalenie się jednostki, poprzez ukierunkowaną aktywność w podejmowaniu społecznego dziedzictwa i formowaniu elastycznych wzorców zachowania stosunkowo zgodnych z tym dziedzictwem.¹⁾ Przez rozwój społeczny najczęściej rozumie się szereg zmian, jakie dokonują się w osobowości jednostki, powodujących to, że jednostka ta staje się zdolna do konstruktywnego uczestniczenia w życiu i działalności społeczeństwa.²⁾ To właśnie rozwój społeczny czyni, że jednostka jest zdolna do pełnienia różnych ról społecznych.

Dzięki różnorodnym kontaktom z rówieśnikami i ze starszymi kolegami, zaczyna intensywnie rozwijać się świadomość społeczna, przechodząc różne charakterystyczne etapy, E.B. Hurlock wyróżnia następujące etapy stopniowego społecznego rozwoju dzieci:

- 1) Okres przejściowy przystosowania się do grupy, trwający od 6-7 do 8-9 roku życia. Jest to okres "grup przelotnych", mało licznych, składających się z dwojga, trojga dzieci, przeważnie tej samej płci i powstających spontanicznie w celach zabawy. Inicjatywę w różnych

czynnościach przejmują w nich kolejno różne dzieci, zależnie od rodzaju podejmowanych czynności.

2) Nasilająca się potrzeba obcowania i współdziałania z rówieśnikami prowadzi do powstawania mniejszych czy większych "paczek". Tworzenie się ich przypada na okres 8-9 roku życia i trwa, choć w zmienionej postaci, jeszcze w okresie dorastania. "Paczki" te stanowią "czynnik zastępczy tego, czego nie daje dziecku społeczność dorosłych". Tutaj też rozwijają się "paczkowe" systemy wartości, obyczajów i rodzą się "mody" np. ubraniowe. Dziecko poprzez uczestnictwo w grupie ma poczucie osiągnięcia pozycji społecznej, co wytwarza poczucie lojalności wobec grupy i jej członków.³⁾

W drugiej fazie młodszego wieku szkolnego ma miejsce proces rzeczywistego kształtowania się życia grupy. Dziecko staje się wówczas pełnoprawnym i świadomym członkiem zespołu klasowego, z jego regułami życia i tworzącymi się tradycjami. Chętnie podejmowaną w tym wieku i kształtującą formą aktywności są grupowe zabawy ruchowe z regułami gry, współzawodnictwo. Uczniowie klasy I dążą do towarzystwa rówieśników i do wspólnego działania, ale nie łączą ich wspólne cele i zadania. Uwagę swą skupiają na osobie nauczyciela. Nie interesują się opinią zespołu klasowego, podobnie jak w klasie II. Często też skarżą się na kolegów, nie mając jednak złych intencji. Przy nawiązywaniu stosunków koleżeńskich nie mają specjalnych wymagań. Dla pierwszoklasistów dobrym kolegą jest ten, kto dobrze się uczy, w klasie drugiej i trzeciej natomiast ten, kto pomaga innym, z kim można wszystko robić wspólnie. W klasie III i IV uczniowie potępiają skargi kolegów i "krycie" złego zachowania się kolegi. Funkcjonuje tutaj zjawisko opinii społecznej. Zaistniałe zdarzenia omawia się w zespole uczniowskim i dzieci zaczynają się liczyć z opinią społeczną. Nagany udzielane wobec zespołu przeżywają znacznie silniej niż dzieci z klasy I czy II. W klasie IV kryterium oceny kolegi staje się wyraźnie moralne: dobry kolega powinien być sprawiedliwy, odważny, nigdy nie oszukiwać innych, dzielić się tym, co ma itp. Dzieci starają się zdobyć określoną pozycję w zespole, szacunek i autorytet u kolegów. Stanowi to bodziec i jeden z motywów ich pracy.⁴⁾

Spośród wielu dziedzin rozwoju człowieka w sposób szczególny wyróżnia się rozwój moralny. Jedną z jego istotnych właściwości jest przede wszystkim to, że obejmuje on głównie sferę motywacji i uczuć. Wśród badaczy zauważa się różnice w określaniu stadiów rozwoju moralnego wynikające stąd, że przyjmowane przez nich kryteria wywodzą się z różnych teorii psychologicznych. I tak, J. Piaget wyróżnia dwie fazy rozwoju moralnego dziecka, a mianowicie: okres heteronomii, zwany także okresem moralności przymusu lub realizmu moralnego, i okres autonomii, nazywany też okresem moralności współdziałania

i współpracy.⁵⁾ Norman Bull natomiast dzieli rozwój moralny na cztery następujące po sobie stadia: anomii - polegającej na braku jakiegokolwiek świadomości moralnej, gdy dzieci zwracają uwagę na przykrość lub przyjemność, do jakiej prowadzi dane zachowanie się, a nie na normy zachowania się; stadium heteronomii, czyli uznania moralności narzuconej, na zasadzie podporządkowania się, w którym istnieje już świadomość obowiązywania zasad moralnych, z równoczesnym rozumieniem społecznych konsekwencji (kar i nagród), jakie łączą się z przekraczaniem tych norm; stadium socjononii, które sprowadza się do akceptacji norm obowiązujących w grupie uważanej za własną, gdy normy moralne i ich przestrzeganie uzależnione są od zjawisk w życiu społecznym jednostki (sympatii, liczenia się z opinią środowiska, zabieganie o akceptację otoczenia); oraz stadium autonomii, a więc uznania norm moralnych za własne, w którym najważniejszą rolę odgrywa wewnętrzne przekonanie jednostki o słuszności stosowanej zasady i własnego postępowania, niezależnie od opinii innych ludzi lub od sankcji zewnętrznych.⁶⁾

Na każdym z tych stadiów rozwój jednostki może zatrzymać się całkowicie lub częściowo. Dzieci w pierwszej fazie młodszego wieku szkolnego znajdują się, w świetle podziału zarówno J. Piageta jak i N. Bulla, w heteronomicznym stadium rozwoju moralnego. Dziecko w tym okresie uznaje za sprawiedliwe wszelkie nakazy i zakazy formułowane i wysuwane przez dorosłych, ponieważ autorytet tych osób jest dla dziecka ogromny. Postawy dziecka wobec norm, które prezentują dorośli, są określane jako realizm moralny lub konformizm społeczno-moralny. W okresie heteronomii groźby, kary i wszelkie sankcje zewnętrzne są głównym powodem przestrzegania reguł moralnego postępowania. W pierwszej fazie młodszego wieku szkolnego dzieci uważają za rzecz naganną kłamanie dorosłym, a za dopuszczalną kłamanie dzieciom. Wraz z rozwojem współdziałania między dzieckiem a rówieśnikami, czyli w drugiej fazie młodszego wieku szkolnego, za niedopuszczalne uważane jest również kłamanie rówieśnikom.

Faza druga młodszego wieku szkolnego zawiera już pewne przejawy autonomii moralnej wg J. Piageta, a według N. Bulla charakteryzuje się socjonomią moralną. W okresie tym pojawia się szacunek dla reguł wynikających ze wzajemnego porozumienia, poszanowania dla zasady wzajemności. Przy ocenie jakiegoś określonego czynu dzieci biorą już pod uwagę nie tylko ten czyn, ale i intencje jego sprawcy. Ciągłe też dokonują się przeobrażenia w sądach moralnych i można również zaobserwować w wielu wypadkach chwiejność w postawach dzieci. Sądy moralne i postawy kształtują się w sytuacjach życia społecznego dziecka. Przyczyną powstawania w tym okresie konfliktów, w których dziecko ulega naciskowi grupy, walcząc z poprzednio utrwalonymi postawami jest często silne

poczucie więzi z grupą i odczuwanie swojej od niej zależności. Niejednokrotnie zdarza się w szkole, np. solidarność między dziećmi dotycząca spraw, których nie akceptują nauczyciele. W dziecku może wówczas zachodzić walka motywów i uczuć.⁷⁾

Przechodzenie na wyższy poziom rozwoju moralnego dzieci zależy w dużej mierze od warunków ich życia i oddziaływań wychowawczych, jakim są poddawane. Proces przyjmowania za własne norm moralnych dokonuje się stopniowo i przebiega łącznie z rozwojem uczuć społeczno-moralnych. Jeżeli uświadamianiu moralnych norm zachowania się towarzyszą głębokie przeżycia uczuciowe natury społeczno-moralnej, to dziecko przyswaja je chętnie i włącza do działania jako wyznaczniki postępowania.

To właśnie w młodszym wieku szkolnym zaczynają się dokonywać ważne przeobrażenia w zakresie przeżywania i przyswajania norm moralnych, które stanowią podstawę dla kształtowania się moralności autonomicznej. Pod koniec tego okresu niektóre dzieci stają się zdolne do pryncypializmu moralnego, tj. do uznania wartości samych norm i przestrzegania ich dla nich samych. Jeśli dziecko osiąga ten poziom, wchodzi w fazę, w której staje się świadomym współtwórcą zasad współżycia, obowiązujących w życiu społecznym i uznaje je za własne. Dziecko zaczyna rozumieć umowność, czyli relatywizm, norm moralnych.⁸⁾ Przeobrażenia w postawach i ocenach społeczno-moralnych w młodszym wieku szkolnym zaczynają coraz wyraźniej określać indywidualne oblicze poszczególnych jednostek.

Opracowanie: Aneta Kolarska

Bibliografia

1. Ch. E. Skinner (red.), "Psychologia wychowawcza", Warszawa 1971, PWN, s. 274.
2. M. Żebrowska (red.), "Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży", Warszawa 1979, PWN, s. 627.
3. M. Żebrowska (red.), "Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży", Warszawa 1979, PWN, s. 630-631.
4. M. Żebrowska (red.), "Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży", Warszawa 1979, PWN, s. 632.
5. M. Żebrowska (red.), "Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży", Warszawa 1979, PWN, s. 655.
6. H. Jankowski (red.), "Etyka", Warszawa 1973, PWN, s. 141-142.
7. M. Żebrowska (red.), "Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży", Warszawa 1979, PWN, s. 653-656.
8. H. Muszyński, "Rozwój moralny", Warszawa 1987, WsiP, s. 55-56